

Aušra ŽIČKIENĖ

Stilistinis lūžis XIX–XX a. pradžios lietuvių liaudies dainų melodikoje

The Stylistic Turning Point of Lithuanian Folk Tunes in the 19th and the Beginning of the 20th Century

Anotacija

Straipsnio objektas – XIX–XX a. pradžios lietuvių liaudies dainų melodijos iš senųjų leidinių bei LTR. Naudojami metodai – melodijų diachroninės analizės, tipologijos. Straipsnio tikslas – apibrėžti, apibūdinti tiriamojo laikotarpio liaudies dainų melodikoje pastebimas kitimo, rutuliojimosi tendencijas. Išvada: tiriamojo laikotarpio dainų melodika atspindi pokyčius, vykusius regioninėje, muzikinių faktūrų, žanrinėje plotmėse.

Reikšminiai žodžiai: lietuvių liaudies daina, melodijos, melodika, kaita.

Abstract

The tunes of Lithuanian folk songs collected and published in the 19th century and the beginning of the 20th century are investigated in this article. The article tries to define the tendencies of changing, variation and the development of the folk tunes during the period in question applying diachronic analysis and typology. As the conclusion states that a stylistic turning point is reflected in those tunes. It is seen not only on a regional plane, but also in the layers of the musical texture and genre system.

Keywords: Lithuanian folk songs, folk tunes, melodies, development.

XIX–XX a. pradžioje išleisti žymiausių mūsų tautosakos rinkėjų dainų rinkiniai šiuolaikiniams tyrinėtojams ypač svarbūs tuo, jog išsaugojo senąsias tradicines, dažnai XX a. antroje pusėje jau išnykusias dainas. Liudviko Rėzos (Rhesa), Christiano Bartscho dainynuose išliko tradicinės lietuvininkų dainos, Aukusti Roberto Niemio ir Adolfo Sabaliausko dainynuose – sutartinės, brolių Jono ir Antano Juškų dėka turime itin turtingos veliuoniškių tradicijos atspindį, Simonas Stanevičius mums išsaugojo šiandien jau mišlingai atrodantį pietryčių žemaičių dainų paveldą¹. Žinoma, tobulai nugaludinta daina, tapusi menine vertybe, yra tai, kuo didžiuojamės, gėrimės ir iki šiol atrandame vis naujų spalvų. Tačiau įdomu yra ir štai kas: šalia nuostabių senųjų tradicinių dainų, dabar laikomų lietuvių tautosakos aukso fondu, nemažai skelbiama ir naujoviškų, kurias žmonės, ko gero, labai mėgo ir mielai dainavo tautosakos rinkėjams. Tai greičiausiai skubotai, anaiptol ne grakščiai, o dažnai net negrabiai, tačiau, matyt, labai aktualiai surimuoti tekstai, kuriems pritaikytos ar sekant nauja mada sukurtos kartais labai paprastos, pramoginės, neretai tarptautinės, o kartais itin įmantrios individualaus stiliaus melodijos. Visos jos stipriai paveiktos harmoninio homofoninio muzikinio mąstymo. Kai kurie rinkėjai šias naujosios mados dainas aiškiai skyrė ir stengėsi jų kuo mažiau skelbti (A. R. Niemis) arba visai neskelbti (S. Stanevičius), o kiti toleravo ir paskelbė tikrai nemažai (A. ir J. Juškos, A. Sabaliauskas). S. Stanevičius ir

A. Juška pažymi, kad jaunoji karta nori savo tėvų dainas pamiršti. „Dabar tai su spaudos pagalba nauja kultūra dideliais žingsniais pradėjo skinti sau taką ir Lietuvos sodžiuje, bet drauge naikinti ir senas giesmes bei dainas ir, kaip seni žmonės sako, senų laikų linksmybę“, – rašė A. R. Niemis ir A. Sabaliauskas 1911 m.² Taigi senieji dainynai gali atskleisti ir dar vieną dainų melodikos raidos aspektą – tada prasidėjusio ir gal net įsibėgėjusio stilistinio lūžio momentą. Koks tai reiškinys ir ką jis davė liaudies dainų melodikos raidai?

Vakarų Europoje apie panašų stilistinį lūžį prabilta dar XIX a., kai lietuvių liaudies muzika tik pradėta fiksuoti. O Vakarų Europoje mažoro–minoros sistema jau seniai buvo gerokai užgožusi linijinės muzikos formų įvairovę. Prancūzų muzikologas Julienas Tiersot bene pirmasis pabandė atsakyti į klausimą, kada ir kaip tai atsitiko, 1889 m. išleistoje studijoje „Prancūzijos liaudies dainos istorija“ (*Histoire de la chanson populaire en France*³). Stilistinio lūžio laikotarpiu Prancūzijoje jis laikė XIII a., kai liaudies muzikoje ėmė klestėti nauja mada – truverų dainos, įtvirtinusios bei išplatinusios mažoro dermės pirmąją bei pamažu išgyvendinusios plagalinių intonacijų prioritetą ir daugelį kitų senosios melodikos ypatybių. Šio reiškinio užuomazgas autorius įžiūri jau XI–XII a.⁴ Savo ruožtu į truverų melodijas mažoro dermės pirmąkart pateko greičiausiai iš keltų ar germanų muzikos, kur gyvavo nuo seno⁵.

Labai įdomu, jog tuometinės Prancūzijos kultūros istorijoje galime įžvelgti paralelių su reiškiniais, vykusiais XIX a. Lietuvoje. Vis platesnius visuomenės sluoksnius pasiekia didėjanti rašto kultūros įtaka ir galia. Truverų tradicijoje įsitvirtina poezijos ir muzikos atskirtis, autorinės eilės imamos fiksuoti raštu⁶ (panašiai kaip senųjų Lietuvos dainių A. Strazdo, A. Vienažindžio, A. Baranausko ir kitų kūryboje), o muzikoje atsiranda aiškių dermės laipsnių traukos požymių, tobula I laipsnio kadencija, apdainuojama II ir aukšto VII laipsnių⁷. J. Tiersot manymu, būtent iš liaudiškosios tradicijos paplitusios dermės užkariavo ir pakeitė profesinę muziką, nepastebimai virsdamos visuotine mažoro–minoros sistema. Lietuvoje ši sistema XIX–XX a. pradžioje veikė liaudies muziką dėl chorų kūrimosi, chorinio dainavimo, giedojimo propagavimo, dėl miesto, dvaro kultūros įtakos, bet, matyt, sutiko palankią terpę – dermes, kurios paslankiai „pasidavė“ tokiai įtakai. Užtenka užmesti akį į senąsias vienbalses lietuvinių, Suvalkijos, šiaurės rytų aukštaičių⁸ ir net pietryčių žemaičių dainų melodijas, kad suvoktume tokią galimybę. Aukštaitijos ir Žemaitijos homofoninė diafonija be jokios abejonės taip pat pasižymėjo tokia potencialia ir tapo ypač dėkinga tarpininke.

Lietuvoje XIX a. ir XX a. pradžia – tai literatūrinės rašto tradicijos⁹ bei profesinės muzikinės kultūros skverbimosi į platesnius visuomenės sluoksnius¹⁰, visuomeniškumo, patriotiškumo sampratos bei jausenos¹¹ susiformavimo laikotarpis. Juk ne veltui kaip tik tuo laiku atsirado ir visi čia minimi dainynai, iškilo išprusę liaudiškosios tradicijos vertintojai bei puoselėtojai. Galima numanyti, jog tada kaip vertybė imamas suvokti bendruomeniškumo, tėviškės, tėvynės jausmas, pasigėrint apdainuojamas gimtojo miestelio, bažnytkaimio grožis, dainose suskamba eilutės „Lietuvos šalėlėj, žaliojoj girelėj“, „Tu Lietuva, tu mana, tu brangi tėvyne“. Naujoviški tekstai sklinda ne tik žodžiu, bet ir raštu jau nuo XVII–XVIII a.¹² XIX a. jų, plintančių raštu, jau pasitaiko gana daug. O melodijos vis dar plinta tik žodžiu (muzikos raštą išmano nebent kunigai, vargonininkai ar prasilavinę bajorai). Dėl to, net ir atėjusios iš svetur, jos turėjo prisitaikyti prie kaimo kultūros ir vietinių tradicijų, labiau varijavo.

Iš kur atkeliavo naujosios dainų melodijos? Kada tai prasidėjo? Pastebėtina, kad viena kryptis – tai pramoginių tarptautinių šokių melodijų išplitimas XIX a. dainuojamojoje tautosakoje. Panašu, jog kokybinį tokios melodikos išplitimo šuolį didžia dalimi lėmė dumplinių instrumentų, atėjusių iš vokiečių bei slavų, išpopuliarėjimas. Tačiau tyrinėtojai yra aptikę įrodymų, kad panašaus pobūdžio muzika Lietuvoje galėjo plisti jau nuo krikščionybės įsitvirtinimo laikų. Antai XVII a. gyvenusio kompozitoriaus Kazimiero Stanislovo Rudaminos Dusetiškio sukurtas šokis labai tradicisku pavadinimu – „Kazokėlis“ (sukurtas liutniai apie 1620–1621 m.) – vienas labai retų

išlikusių pavyzdžių, kuriuose matyti lietuviškos tradicinės muzikos ir XVII a. elitinės (europinės) dvaro muzikinės kultūros sąsajos¹³: 1–4 taktai yra tipiško lietuviško šokio, greičiausiai nugirsto rytų Lietuvoje, fragmentas, bet kūrinėlio kadencijos būdingos Renesanso muzikai. Pirmoji XVII a. užrašyta lietuviškos dainos melodija¹⁴ rodo galbūt bažnytinės muzikos¹⁵, bet gal ir individualių muzikinių bandymų ryšį su liaudies kūryba. Ji užrašyta Karaliaučiaus universiteto studento, t. y. praprususio žmogaus, ir nėra nei neabejotinai tradicinė liaudiška, nei choralo citata. Šios dainos tekstas ne bažnytinis, bet būtų sunku jį pavadinti ir tradiciniu liaudišku.

Pramoginių šokių melodijos, kaip teigia jau XX a. pradžios šaltiniai, buvo ir dainuojamos (t. y. šokama pagal dainavimą, be instrumentų pritarimo), ir grojamos¹⁶. Jų komponavimo būdas šiek tiek skiriasi nuo senųjų „grynųjų“ dainų. Tokia muzika sunkiai pasiduoda sisteminama ir pagal Genovaitės Četkauskaitės apibrėžtą, labiausiai senajai monofoninei melodikai pritaikytą, ir Zofijos Pu-teikienės, vėliau Laimos Burkšaitienės¹⁷ išplėstą, įvairesnei melodikai pritaikytą principą. Mat melodijos kūrimui čia svarbiausia yra ritmo modelis bei formos standartas (nes tai šokio muzika), taip pat intonacinė linija. O konkreti garsinė medžiaga čia nėra tokia svarbi, varijuojama kur kas platesniu diapazonu, tad melodiniai tipai neatskiriamai susipina tarpusavyje, sunku rasti juos skiriančią liniją¹⁸. Gaila Kirdienė, ypač rimtai įsigilinusį į lietuvių instrumentinės šokių muzikos melodiką bei atidžiai išnagrinėjusi ir kitų tautų pramoginę šokių muziką, vadina jos modelia-vimą *melodinės sklaidos principu*¹⁹. Kiekvieną melodiją ji siūlo skaidyti į tam tikras grojimo figūras, arba intonacijas, ir pagal giminingų figūrų kiekį spręsti apie melodijų variantų artimumo laipsnį. Pasak autorės, intonacijų laisvė išties mažai apribota, nors melodinis tipas visada atpa-žįstamas iš ritminės formulės (ji dažnai glaudžiai susijusi su žodiniu tekstu ir šokio judesiu), nors gali būti atliktas skirtinga dermine struktūra ar daugiabalsiškumo forma²⁰. Lygiai taip pat modeliuojamos ir vokalinės pramoginės melodijos – tarsi konstruojant iš pasirenkamų melodinių figūrų, laisvai audžiant konkretų intonacinį audinį, bet laikantis formos bei ritmo šablono.

Kita kryptis – melodijų, kuriose esama akivaizdžių individualios kūrybos apraiškų, paplitimas. Be abejo, tokią kūrybą lemia kintantys estetiniai žmonių poreikiai. Individualizuotos melodijos neprasprūsta pro tradicinės melodikos normas išstudijavusio etnomuzikologo akis. Prisiminkime, jog tuo pačiu metu įsitvirtina, paplinta (t. y. pro tradicinės liaudies kūrybos normų „cenzūrą“ ima brautis ir šaknytis) individualios kūrybos tekstai²¹.

Vis dėlto nei pramoginės „prastadainės“, nei individualizuotos melodijos nepakeičia senesnės melodikos staiga. Tai vyksta iš lėto, tarsi nepastebimai. Visi melodikos sluoksniai – seniausias, archajiškiausias (vaikų dainelės,

lopšinės, raudos, darbo, pamėgdžiojimai ir kt.), apeiginė melodika, klasikinė lyrika (ryškiai regioninė), bendratautinė melodika ir naujoviškoji (tarptautinė arba individualizuota) – gyvuoja kartu ir veikia vienas kitą. Pirmiausia visuose regionuose plinta vadinamosios bendratautinės melodijos, jos pamažu keičia, užgožia bei išstumia savitas regionines. Viena vertus, bendratautinė melodika susiformuoja tarsi kokia bendrinė lietuvių muzikos kalba ir, beje, panašiu metu, kaip ir bendrinė kalba – telkiantis tautai bei kovojant už valstybingumą. Taip pat kaip ir bendrinė kalba, bendrinė melodika propaguojama, jos mokoma, ja skatinamas patriotizmas. Čia svarbų vaidmenį suvaidino chorų sąjūdis, nacionalinės kompozitorių mokyklos formavimosi tendencijos (buvo manoma, kad nacionalinė muzika idėjų turi semtis iš liaudiškosios). Antra vertus, dirbtinė bendratautinės melodikos sklaida tebuvo papildomas postūmis „išleisti“ ir kitas naujoves, plintančias savaime. Ar tik ne tada ėmė kaltis populiariosios masinės (dažnai abejotino skonio) muzikos daigeliai?

Senuosiuose lietuvių liaudies dainų rinkiniuose, kurie atspindi apie šimto metų laikotarpį, matyti visos nuoseklaus naujoviškų melodijų įsitvirtinimo pakopos.

Seniausia publikacija yra Liudviko Rėzos parengtas 1825 m. pasirodęs Mažosios Lietuvos dainų rinkinys²², kurio priede buvo paskelbtos 7 melodijos. Be abejo, toks nedidelis kiekis negali atspindėti visų tada vykusių procesų, bet vis dėlto akivaizdu yra tai, jog iš septynių net dvi yra vokiško ländlerio ar lenkiškos mazurkos melodijos, dainuotos su humoristinio pramoginio pobūdžio tekstais (RD I, 3 – „Duktė mano, Simonienė“ ir RD I, 4 – „Vilks papjovė kumelaitę“), prie vienos aiškiai ranką pridėjo koks nors praprusęs muzikos kūrėjas mėgėjas (RD I, 2 – „Verversėle vyturėle“²³), o dar viena priskirtina bendratautinio pobūdžio melodijoms (RD I, 7, žr. 1 pvz.). Aukštaitijoje, Žemaitijoje, Suvalkijoje dainuojamoms su pritarimu (tai ratelių, žaidimų, pvz., „Prūsai prūsai, jūsų ilgi ūsai“ melodija), o Dzūkijoje – vienbalsiškai (pvz., Kalėdų žaidimas „Iš kur, iš kur svečiai atvažiavo“)²⁴. Keblu būtų teigti, jog jau XIX a. pradžioje Mažojoje Lietuvoje buvo išplitusi bendratautinė melodika. Gali būti ir taip, jog ji ėmė plisti kaip tik iš čia, prasidėjęs ir kiek vėliau nemažo atgarsio sulaukusiam tautosakos rinkimo bei skelbimo sąjūdžiui, taip pat chorų kūrimosi ir jiems subalsuotų liaudies dainų mokymosi laikotarpiui.

1 pvz. RD I, p. 372, Nr. 7. Mažoji Lietuva. Užrašyta XIX a. pradžioje

Grįžtant prie L. Rėzos palikimo, reikia nepamiršti, jog išliko rankraščiai, kuriuos jis buvo sukaukęs savo bibliotekoje ir kurie tapo 1964 m. išleisto naujo rinkinio (RD II) pagrindu. Čia skelbiamos dar 57 melodijos (dalį jų iš rankraščių jau buvo paskelbęs Ch. Bartschas). Tarp jų matome keletą tokių, kurios tarsi patvirtina pirmųjų septynių skelbtųjų atspindimas tendencijas. Tai ländlerio ar mazurkos melodija (RD II, p. 301), kelios karinių dainų melodijos, kurių tekstai gimę iš Prūsijos karų skausmingos patirties – visai kitokios nei dauguma lyrinių (RD II, 121, 128), taip pat individualios kūrybos proveržio atspindys (RD II, 143, žr. 2 pvz.).

2 pvz. RD II, 143. Mažoji Lietuva (Rusnė?). Užrašyta apie 1827

Pačioje XIX a. pradžioje apie Viduklę bei Eržvilką Simono Stanevičiaus užrašytos dainos²⁵ ne kažin ką tegali pasakyti apie tuometines tendencijas šio krašto melodikos raidoje. Naujoviškų dainų Stanevičiaus neskelbė – jas užrašė, bet įvertino griežtai²⁶. Nėra tarp paskelbtųjų ir itin archajiško sluoksnio melodijų. Išskirtinės, nes vėliau šiuose kraštuose beveik nebefiksuojamos, yra monofoninės lyrinės (t. y. vėlyvesnės, ne apeiginės) melodijos, pasižyminčios „trimitinių“ intonacijų gausa, taigi potencialiai „pasiduosiančios“ daugiabalsiškumui (kaip ir to meto šiaurės rytų aukštaičių monofoninės melodijos²⁷). Be abejo, ypač įsidėmėtina Stanevičiaus paskelbta, taip pat „trimitinėmis“ intonacijomis grįsta sutartinė melodija, iki šiol skatinanti etnomuzikologų disputus. Tarp skelbiamų yra melodija „Ko liūdi, putinėli“ (SDŽ, 18), kuri, vėlesniais duomenimis, paplito Suvalkijoje, Dzūkijoje, pietų bei rytų Žemaitijoje²⁸ ir tapo bendratautine. Du S. Stanevičiaus rinkinio tekstai buvo padainuoti su ta pačia melodija – tai „Visi bajorai žirgus balnoja“ (SDŽ, 24) ir „Oi motuš motuš“ (SDŽ, 22). Antrosios tekstas priskiriamas vienam pačių populiariausių ir labiausiai paplitusių advento-Kalėdų laikotarpio dainų tekstų tipų (Kl 156). XIX a. pietryčių žemaičiai ją dar dainavo vienbalsiškai (žr. 3 pvz.).

Įdomu pasekti, kaip panašios (to paties melodijų tipo) melodijos gyvavo toliau²⁹. Antai 1938 m. labai artimas

Andantino

Oi mo - tuš mo - tuš, mo - tu - še ma - no,
tai la - bai to - li ma - ne nu - da - vei, // da - vei.

3 pvz. SDŽ, 22. Užrašyta XIX a. pradžioje apie Raseinius, Viduklę ar Eržvilką

Vai die - vu - le - liau, ką reik da - ry - ti,
a - bu - du jau - ni ap - si - ves - dy(ti).

4 pvz. LTR 1626(68). Batakių vls., Tauragės aps. Užrašyta 1938

Kos - ciuš - ko sū - nus gi - rioj gul nu - šau - tas. Te - gul jis gu - li
Ji - sai ne - klau - sė
gi - ru - žėj nu - šau - tas. O jis ir bu - vo di - dis sau - val - nin - kas.
tė - vo nei ma - mu - žės, nei vi - sos sa - vo di - džios gi - mi - nu - žės.

5 pvz. BDB, 120. Pilupėnai. Užrašyta 1840

variantas užrašytas Batakių valsčiuje, t. y. labai netoli, o gal netgi ten pat, kur kadaise dainas „Oi motuš motuš“ ir „Visi bajorai žirgus balnoja“ užrašė S. Stanevičius. Tekstas yra kitas (šeimos tematikos, priklausantis D 40 tipui), o melodija užbaigiama III laipsniu (žr. 4 pvz.). Tai reiškia, jog pozicijas pamažu užkariauja homofoninė faktūra. Maždaug tuo pačiu metu labai artimos melodijos (su III laipsnio kadencija) užrašomos Dusetų (LTR 706(158)), Švenčionių (LTR 963(189)), Žaslių (LTR 2925(30)) valsčiuose, kiek anksčiau – Žagarėje (LTR 207(1152)), o vėliau (apie 1950) daina, besibaigianti I laipsniu – Valkininkų apylinkėje (LTR 3012(44)); taigi Dzūkijoje monofonija tebesilaiko. Labai galimas daiktas, jog ir apie Dusetas, Švenčionis ir Žagarę kadaise (gal XIX a.) tai galėjo būti vėlyvoji monofoninė melodija.

Stambiausiame XIX a. rinkinyje, kuriame sukaupta dauguma iki amžiaus vidurio užrašytų ir paskelbtų dainų melodijų, Ch. Bartscho „Dainų balsai“ (BDB), labai gerai matyti ir naujausios dainų kūrimo tendencijos. Įdomiausia atskleisti lietuvininkų melodijų gyvavimo bei kaitos tendencijas, nors Ch. Bartschas paskelbė ir kitų regionų dainų. Naujoviškų melodijų rinkinyje gana nemažai, jos dainuojamos su kariniais, meilės, gamtos tematikos, didaktiniais, humoristiniais tekstais. Antai 1794 m. sukilimo laikotarpiui priskiriamoje dainos melodijoje tarsi mėgaujama ryžtingomis sekvencinėmis slinktimis, pabrėžiant naują, aktualų dainos turinį (tekstas yra atvirai vertinantis, teisiantis), visiškai nebūdingą senosioms dainoms (BDB, 120, žr. 5 pvz.).

Mažosios Lietuvos dainos pasiduoda vokiškos muzikos įtakai, matyti senesni ir naujesni, „vokiškesni“ variantai (BDB, 81 ir 81a, žr. 6 ir 7 pvz.), bet yra ir tokių, kurios sklinda po visą Lietuvą. Štai Adalberto Bezenbergerio Enskiemyje 1882 m. užrašyta daina pateikta su dviem melodijomis (Bz, 9a ir 9b), t. y. užrašyti du tos pačios dainos variantai. Pirmoji yra iki šiol žinoma gana populiarī tarpautinė melodija („Lietus lynojo, rasa rasojo“, žr. 8 pvz.), vėliau itin gausiai pasklidusi po visą šalį. Antroji prasideda kiek kitais žodžiais, tarsi ne nuo pirmo posmo. Melodija – senovinė tradicinė lietuvininkiška (žr. 9 pvz.). Lygiai taip pat su senesne ir naujoviška, tarpautine, melodija (ypač madingos darosi sekvencinės slinkty) yra padainuoti du teksto „Ant aukšto kalnelio“ variantai (BDB, 316 ir 316, Bz 47a, 47b).

Andantino

O tai dy - vai, di - di dy - vai bu - vo -
ir už - ša - lo e - žers va - sa - ra - tėj, // ra(tėj).

6 pvz. BDB, 81. Pilupėnai. Užrašyta 1829

O tai dy - vai, di - di dy - vai bu - vo - ir už - ša - lo e - žers va - sa - ra - tėj,
O tai dy - vai, di - di dy - vai bu - vo - ir už - ša - lo e - žers va - sa - ra - tėj.

7 pvz. BDB, 81a. Mažoji Lietuva. Užrašyta XIX a. pradžioje

144

Ly - tus ly - no - jo, ra - sa ra - so - jo, o mu - du a - bu - du lo - vo gu - lėjo[m].

8 pvz. Bz, 9a. Enskiemis. Užrašyta 1882

160

At - lė - ke žo - sū, du žo - sū bū - re, su - mi - švan - de - nėl su jo - du por - vu.

9 pvz. Bz, 9b. Enskiemis. Užrašyta 1882

Individualios kūrybos požymių turinčios melodijos iš Mažosios Lietuvos nepaplito po visą Lietuvą, kaip kad aukštaitiškos (Strazdo, Baranausko ir kt.). Tiesa, yra kelios, užfiksuotos vėliau (ir ne tik Mažojoje Lietuvoje), tačiau jos plito greičiausiai todėl, kad buvo ne syki skelbtos, harmonizuotos ir platintos, t. y. populiarintos dirbtinai („Tegul giria šlamščia užia“, „Vai tai dyvai“, „Šoka kiškis“).

Ch. Bartscho dainyne skelbtos ir kitų Lietuvos regionų dainos, užrašytos įvairių autorių. Apie Garliavą bendratautinėmis melodijomis jau dainuojamos dainos „Lėk, sakalėli“ ir „Lakštingalėle, linksmas paukšteli“ (BDB, 318a ir 290, pirmąsyk 1886 m. paskelbtos „Aušroje“), apie Pilviškį – „Ui tu strazde strazdeli“ (BDB, 285, pirmąsyk 1884 m. taip pat paskelbta „Aušroje“, žr. 10 pvz.). Ch. Bartschas skelbė ir O. Kolbergo surinktą tautosaką, tačiau ji labai savita ir turėtų būti aptarta atskirai.

10 pvz. BDB, 285. Pilviškiai. Pirmąsyk paskelbta 1884

Oskaras Kolbergas pats užrašinėjo dainas apie Kalvariją, Simną, Marijampolę, o kai kurias skelbė iš ankstesnių dainynų. Panašu, jog jis užfiksavo kad ir ne itin išsamią (leidinyje KPLL pateiktos 56 melodijos), bet gana plačią XIX a. vidurio Dzūkijos bei Suvalkijos dalies melodikos panoramą. Pirmąsyk skelbiamos senosios apeiginės melodijos – dzūkios Kalėdų (KPLL, 46, 47), suvalkietiškos rugiapjūtės pabaigtuvių (KPLL, 43), vestuvinė (KPLL, 44). Gana daug tradicinės klasikinės monofoninės lyrikos, kuri, matyt, populiariausia ir rinkėjui mielai dainuojama. Kaip pažymi pats O. Kolbergas, „iš šlėktos dvaro“ sklinda sentimentalios meilės dainos. Tai dar ne romansai, bet jų pirmakiai (KPLL, 41, žr. 11 pvz.).

11 pvz. KPLL, 41. Seirijai. Užrašyta XIX a. viduryje. Pastaba: „Z dworu szlacheckiego“

Skelbiamos ir dainuojamųjų šokių melodijos, kai kurių tekstai netgi nešvankoki (KPLL, 55, 57, 58, 60), yra bendratautinių, kartais vos kelių garsų „balbatuškų“ (KPLL, 49, 50, žr. 12 pvz.). Šokio „Mikita“ dainuojamas tekstas naujoviškas, gamtos tematikos (KPLL, 52). Rodos, taip ir girdi jam pritariant kanklėmis (pirmasis tęsiamas garsas tarsi paduoda dainininkams toną). Užrašyta ir lenkiškos saloninės muzikos paveikta melodija, matyt, perkurta senam tradiciniam tekstui (KPLL, 20). Kai kurias dainas O. Kolbergas mano atkėliavus iš slavų kraštų („Ko liūdi, putinėli, ko liūdi“, KPLL, 27 – iš ukrainiečių, „Kad aš ėjau per žalią girelę“, KPLL, 13 – iš lenkų).

12 pvz. KPLL, 50. Kalvarija. Užrašyta XIX a. viduryje

Du didieji Antano ir Jono Juškų dainų rinkiniai³⁰, ilgiems metams tapę išsamiaisiais, pavyzdingiaisiais (mat čia imta gana tiksliai fiksuoti pateikėjų metriką), itin ryškiai nedidelės teritorijos dainuojamąją tradiciją atskleidusiais ir įamžinusiems veikalais, be abejonės, užfiksavo ir melodijų kaitos požymių. Dainos užrašytos apie 1865–1870 m., tarp jų labai daug savitų vienbalsių melodijų, reprezentuojančių būtent senąją veliuniškių tradiciją (tai senosios apeiginės kalendorinės, vestuvių dainos), bet kai kurios jau dainuojamos dvejopai – ir su naujoviškais melodijomis. Nemažai simetriškų, neišraiškingų, regioninius ar žanrinius bruožus praradusių melodijų, kurių pagal pramoginės instrumentinės melodikos pavyzdį – išlaikant formą ir ritmą, bet laisvai pasirenkant intonacinę medžiagą (JLD, 210, žr. 13 pvz.). Tačiau dauguma tokių melodijų baigiamos I dermės laipsnio kadencija, kaip ir Mažojoje Lietuvoje. Homofonija čia dar tikrai nevyrauja, bet jau yra melodijų, kurioms turėjo būti antrinama (jos užrašytos iš vieno dainininko lūpų). Atrodo, tarsi tradicinė dvibalsė homofonija, „slenkanti“ iš Aukštaitijos, „kovoja“ su naujoviškąja harmonine homofonija, kuri išstums vienbalsiškumą.

13a pvz. JLD, 210. Užrašyta ~ 1865–1870

13b pvz. JLD, 1032. Klangiai. Užrašyta ~ 1865–1870

13c pvz. JSD, 904. Veliuona. Užrašyta ~ 1865–1870

Užrašyta ir bendratautinių melodijų, tačiau yra ir jų „vietinių“ variantų su monofoninėmis kadencijomis (JLD, 164, žr. 14 pvz., JSD II, p. 532, Nr. 277, žr. 15 pvz.). Kai kurios (nemaža dalis dėl kompozitorių harmonizuotų variantų populiarinimo), ateityje išplisiančios po visą Lietuvą ir tapsiančios pramoginėmis („Ant kalno gluosnis“, JLD, 971, „Per girią giružėlę saulelė tekėjo“, JLD, 1010, 1011), čia dar vienbalsės, regioninės, funkcinės („Noriu miego čiučiulėlio“, JLD, 695, „Du broleliu kuniguos“ JLD, 122, žr. 16 pvz.). Yra ir tokių, kurios jau XIX a. pabaigoje dainuojamos ir visoje Aukštaitijoje, ir apie Veliuoną³¹, pvz., daina „Arklų pažabotas“, JLD, 522 (žr. 17 pvz.). Tarpukariu to paties tipo melodijų pasitaiko visoje Lietuvoje (išskyrus Mažąją), o 1942 m. tą pačią (to paties tipo) melodiją šiaurės rytų Aukštaitijoje užrašė ir Stasys Paliulis³² iš dainininkų, gimusių apie 1850 metus.

A. Juška užrašė ir specifinių literatūrinių, blaivystės sąjūdžio laikais atsiradusių dainų „apie pijokus“, kur bažnytinių giesmių pavyzdžiu prie posmo pridėdama penkta eilutė (JSD II, p. 532, Nr. 276, žr. 18 pvz.). Pastebėtina,

Tu - riu ru - ge - lių, tu - riu mie - že - lių
ir gel-to - nų kvie - te - lių, ir gel-to - nų kvie - te - lių.

14 pvz. JLD, 164. Veliuona. Užrašyta ~1865–1870

O tu jau - na mer - ge - le, ko žiū - ri pro lan -
ge - lį: ar no - ri eit dar - že - lį skin - ti ža - lią kviet - ke - lę?

15 pvz. JSD II, p. 532, Nr. 277. Užrašyta ~1865–1870

Du bro - liu - ku žal - nie - riuos, du bro - liu - ku u - rė - duos,
o aš vie - na se - se - rė - lė lan - koj šie - ną be - grė - biant.

16 pvz. JLD, 122. Veliuona. Užrašyta ~1865–1870

Ark - lys pa - ža - bo - tas
va - žys ma - lia - vo - tas -
nieks taip pui - kiai ne - va - žiuo - ja kaip ma - no ber - ne - lis.

17 pvz. JLD, 522. Užnemunė. Užrašyta ~1865–1870

jog daug naujoviškų didaktinių, taip pat sutautosakėjusių autorinių Strazdo, Vienažindžio dainų užrašyta be melodijų. Galbūt tai buvo padaryta sąmoningai, pastebėjus jų netradiciškumą. Tačiau akivaizdu, kad naujoviškoji kūryba gana populiarė ir mėgstama.

Jonas Basanavičius bei jo pagalbininkai dainas apie Ožkabalius užrašinėjo gana ilgai³³. Tekstai fiksuoti 1865–1899 m., melodijos – 1904. Išnagrinėjus visą nemenką melodijų sąrašą (270 melodijų), galima išskirti keturis jų sluoksnius:

1. Apeiginės monofoninės melodijos (BsOD, 50, 51, 237, 404); jų visai nedaug, vadinasi, jos jau beišnykstančios, nebėra itin populiaros ir aktualios.

2. Monofoninė lyrika, pasižyminti kintamu metru, savitomis dermėmis (BsOD, 418, 419); šių dainų dar gana daug, tokios melodijos pritaikomos net ir naujoviškiems tekstams.

3. Homofoninės melodijos, neretai tarpinės – tarp homofonijos ir monofonijos, su I laipsnio kadencijomis (BsOD, 407, 408, 409); jos taip pat pritaikomos naujoviškiems tekstams, taigi yra svarbios, dainuojamos, mėgstamos (BsOD, 389, 390 žr. 19 pvz.).

4. Naujoviškos homofoninės (harmoninės) melodijos; dažnai tai gana primityvios dainuokos, kuriamos šokių melodijų principu, veikiant naujausiai pramoginei instrumentinei muzikai (BsOD, 94, 162, žr. 20 pvz.).

O tu Die - ve vi - sa - ga - lis, šau - kia ta - ve vi - sos ša - lys, kad pi - jo - kas
dan - gaus pra - šo, a - riel - koj pek - lą už ra - šo, - tai jums gra - žu bu - vo.

18 pvz. JSD II, p. 532, Nr. 276. Užrašyta ~1865–1870

Vai tu straz - de straz - de - li, tu ma - ža - sis paukš - te - li,
ko tu liū - di laz - dy - nė - lių krū - me - lij?

19 pvz. BsOD 390. Ožkabaliai.

Tekstas užrašytas 1899, melodija – 1904

Mą kar - če - ma ne nau - jie - na, aš se - niai ži - nau - si,
šin - kar - kė - lei pas šė - pu - tę kal - bė - jau į au - sį.

šin - kar - kė - lei pas šė - pu - tę kal - bė - jau į au - sį.

20 pvz. BsOD, 201. Ožkabaliai.

Tekstas užrašytas 1899, melodija – 1904

Naujoviška melodika veikia ir tradicinę homofoniją – pvz., prie posmo priduriama penkta eilutė, kaip naujoviškose dainose ar religinėse giesmėse (BsOD, 126, 123, 161, žr. 21 pvz.). Tačiau vienbalsiškumas tuo metu apie Ožkabalius dar tebevyravo.

21 pvz. BsOD, 123. Ožkabaliai.
Tekstas užrašytas 1872, melodija – 1904

Dviejų iškilių, Lietuvos kultūrai itin nusipelnusių žmonių – A. R. Niemio ir A. Sabaliausko parengtuose leidiniuose „Lietuvių dainos ir giesmės šiaurietinėje Lietuvoje“ (užrašinėta 1893–1911, paskelbtos 26 melodijos – žr. NS) bei A. Sabaliausko „Lietuvių dainų ir giesmių gaidos“ (užrašinėta 1892–1913, paskelbtos 635 melodijos – žr. SG) užfiksuotas ir išsaugotas neįkainojamas šiaurės rytų Lietuvos dainų paveldas, nors paskelbta ir keletas žemaitiškų melodijų. Abu tyrėjai puikiai suvokia, jog nauji vėjai neaplenkė ir tradicinės kultūros. Nelieta nepastebėta ir tuometinė sutartinių padėtis – jaunoji karta jų nebesimoko (SG, p. V³⁴). A. Sabaliausko dėmesį patraukia ir apie Biržus, Papilį, Nemunėlio Radviliškį bei Vabalninką dar gyvuojančios vienbalsės, neantrinamos dainos. Net stebina tuometinė dainų įvairovė – kartu su sutartinėmis, vienbalsėmis dainomis gyvuoja ir naujosios: „Nors kitos dainos, matyti, jaunesniųjų laikų arba aiškiai žinomų dainių, kaip va: Aleknavyčiaus, Vienožinskio, Strazdelio, vienok jų gaidas dėjuo delto, kad manau, jog jos jau virtę liaudies dainomis“ (ten pat). Taigi išskirtini keturi A. R. Niemio ir A. Sabaliausko rinkiniuose paskelbtų dainų melodikos sluoksniai:

1. Sutartinės (NS, 1–10, SG, 444–602).

2. Monofoninės melodijos, skirtinos į dar tris grupes – a) rypavimai, senosios darbo, vaikų, apeiginės dainelės (NS, 11–15, SG 1, 2, 6–14, 57, 63, 327); b) monofoninės lyrinės melodijos, labai artimos kitų monofoninės melodikos paplitimo regionų lyrikai (NS, 23, 24, SG 230, 233, 237, 240, 248, 307, 308, 309).

3. Tradicinė aukštaitiška homofonija (NS, 16–18, 20, 21, 25, SG, 228, 231, 215 – su naujovišku tekstu, 341), retsykiais jau pastebimai veikiama naujoviškos harmoninės homofonijos (NS, 22), tapusi ar betampanti bendratautine (SG, 16, 28, 29, 186, 202).

4. Naujoviškoji homofonija trejopa – arba labai įmantri (SG, 205, 245, 326), arba šokinė (SG, 62), arba rečiatyvinio pobūdžio (NS 26, žr. 22 pvz., SG, 21–27, 175, 203, 214, 217, 336). Tarp naujoviškų melodijų yra ir šiandien populiarios dainos „Šalia kelio karčema“ melodijos prototipas (SG, 205, žr. 23 pvz.). Ši daina sukurta pagal tą pačią metroritminę schemą, tokio pat intonacinio kontūro, tik šviesiau skambančios, labiau aukštaitiškos dermės.

22 pvz. NS, 26, tekstas – 1224. Štakiriai.
Užrašyta – 1893–1911

23 pvz. SG, 205. Gavėniškis. Užrašyta 1911

1908 m. pradėta kaupti Lietuvių mokslo draugijos fonografo volelių įrašų kolekcija, kuri tik 2006 m. buvo atkurta, įrašyta į šiuolaikines laikmenas ir tapo prieinama mokslo tikslams (saugoma LLTI), teikia unikalią galimybę išgirsti XX a. pradžios dainavimą, muzikavimą, pastudijuoti įrašytą repertuarą. Kaip teigia šios kolekcijos rinktinio leidinio parengėjos, „pirmosiose 1908–1909 m. į volelius įrašytose liaudies dainose atspindi XIX a. II pusės kaimo kultūros pokyčiai. Tą laikotarpį galima apibūdinti kaip sakytinės tradicijos ir rašto kultūros sandūrą“³⁵. 1-ame kolekcijos voleyje pirma daina yra kaip tik populiarioji ir iki šiol visiems gerai žinoma „Plaukė žaselė“, padainuota neidentifikuoto moterų choro (galbūt iš Kauno) ir įrašyta Eduardo Volterio. 6-ame voleyje 1909 m. Jonas Basanavičius įrašė Šilavoto moterų choro trim balsais įdainuotą literatūrinės kilmės rimuoto teksto dainą „Lakštingalėle, liūdna paukšte“³⁶, 18-ame – „Tegul giria šlamščia ūžia“³⁷ (iš neidentifikuotos vietovės Suvalkijoje), tais pačiais metais Liolių parapijoje (Raseinių apskrityje) – „Žalia girelė jau geltonuoja“ (22 vol.), 27-ame – „Oi, kaip gražus kraštas brangios Žemaitijos“ ir kt. Šie įrašai atskleidžia įsibėgėjusius stilistinius liaudies dainų melodikos ir paties dainavimo pokyčius. Kita vertus, voleyuose užfiksuotos

ir sutartinės, skudučių, dūdmaišio muzika, nuostabios apeiginės rytų aukštaičių dainos.

Besikeičiančią melodijų stilistiką ir jau įvykusį stilistinių lūžį galima pamatyti ne tik analizuojant minėtus dainų rinkinius bei garso įrašus, bet ir kitokiu būdu. Tai gerai išryškėja pasitelkus galingą tyrimo įrankį – LLDK sisteminės tekstų ir melodijų kartotekas. Pastarojoje sukaupti melodijų užrašymai nuo pačių pirmųjų žinomų iki XXI a. pradžios. Čia senųjų rinkinių melodijas galime tirti vėlesnės melodikos kontekste. Išnagrinėję labai nemažai naujoviškų melodinių tipų, matome, kad jie daugmaž stabiliai, šiek tiek pavarijuodami gyvuoja štai jau daugiau kaip pusantro šimto metų.

Vienas iš tokių yra tipas, kurio tris variantus, pirmąsyk paskelbtus, randame O. Kolbergo ir Ch. Bartscho knygoje (užrašyti 1857, žr. 8 pvz., taip pat BDB, 49, 341). Šių melodijų tekstai – „Mano mergytė tai darbininkė“ (V 377) ir „Aš melsčiau dieną ir vakarėlį“ (D 1467). Net septynis to paties melodinio tipo variantus paskelbė A. ir J. Juškos (JLD, 222, 362, 583, JSD, 350, 359, 786, 920a), taigi apie Veliuoną melodija buvo iš tiesų populiaru (galėjo būti dainuojama ir apie Virbalį, nuo kurio kilusi dainininkė Bakšaitienė). Čia ji buvo dainuojama ir pritaikius to paties tipo vestuvinius tekstus, kaip ir Mažojoje Lietuvoje (V 377), ir kitus „rimtus“ šeimos tematikos, darbo, vestuvių dainų tekstus (Š 732, D 1399), be to, humoristinių, pajuokiantį senmerges (JLD, 362; tai būdinga XIX a. dainų tematika). Beje, šio tipo melodijas dainavusios dainininkės buvo tarp 50 ir 60 metų amžiaus, tad melodijos turėjo būti populiarios jau XIX a. pradžioje. Apie 1857–1863 m. to paties tipo melodiją užfiksavo Ambraziejus Pranciškus Kossarzewskis, šįsyk padainuotą apeiginio pobūdžio vestuvių tekstu „Tu dobilėli rasakilėli“ (V 2137, de ja, tik vieną jo posmelį³⁸). Kadangi šio tipo tekstai dažnai buvo dainuojami ir monofoninėmis apeiginėmis melodijomis, labai panašiu, jog A. P. Kossarzewskis užrašė pavyzdį, rodantį, kaip naujesnė melodija išstūmė senesnę, buvo pritaikyta norint aktualizuoti dainą. Po pusšimčio metų, 1908-ais, E. Volteris dainelę „Plaukė žąselė“, padainuotą daugiabalsiškai, įrašė į fonografo volelį (LTRF vol. 1(1)). 1911 m. A. Sabaliauskas šiaurės rytų Lietuvoje užrašė ir paskelbė dar keturis to paties melodijų tipo variantus (SG, 16, 314, 315, 317; jų tekstai – vaikiški ir vestuviniai), vėliau panašias melodijas imta gausiau fiksuoti visoje Lietuvoje su tiesiog begale įvairiausių tekstų (priskaičiuojama per 50 skirtingų tipų), o viena melodijų versija aptikta netgi „išibrovusi“ į Kalėdų dainų repertuarą (KI 109³⁹). Tipas gyvuoja iki pat XXI a. pradžios, tik tekstų įvairovė tolydžio mažėja, jų lieka vos keletas. Smarkiai padaugėja melodijų, baigiamų III ar V dermės laipsniu, o XIX a. ir XX a. pradžioje regionuose, kuriuose dar buvo gyva monofonija, šios melodijos, jei ir buvo antrinamos, tai vis tiek labai dažnai užbaigiamos I laipsniu, unisonu.

Štai 74 metų Ona Smilgienė iš Gavėniškės kaimo 1911 m. padainavo du variantus – „Berniukai mūsų, nekraipyk mūsų“ (SG, 316) ir „Sėjau rūtelę, dygo rūtelė“ (SG, 317), ir abu jie baigiami I laipsniu. O 27 metų Marė Stiklėraičia iš netolimo Gajūnų k., padainavusi du dainelės „Mano tėvelis buvo kalvelis“ variantus (SG 314 ir 315), vieną jų pabaigia labai tipiška aukštaitiška homofonine kadencija.

Arba štai daina „Nuplyšo batai, atkrito padai“ (SG, 335, žr. 24 pvz.), padainuota 25 metų Roko Garausko iš Šakynos parapijos, užrašyta 1901 m. Jos melodija puikiai žinoma ir mūsų dienomis, netgi tebėra populiaru tarp pokario kartos žmonių, dainuojama jau šimtmetis vis su kitu tekstu. Dabar nebedainuojami tokie tekstai, kaip „Vai, vargas vargas man siratėlei, / Man siratėlei be motinėlės“ (Š 848), „Verkia, kukuoja girioj gegutė, / Bara, vai, bara mane motulė“ (M 169), „Kėliau rytelį linksma būdama, / Vėriau durelas vis giedodama“ (V 246). Naujoviški, rimuoti tekstai su šia melodija dainuojami seniai, o šiandien ypač gerai žinomi žodžiai „Kai aš turėjau šyvą kumelę“.

24 pvz. SG, 335. Šakynos parapija. Užrašyta 1889

Melodijų ir tekstų kataloguose taip pat akivaizdžiai matyti, kaip to paties teksto tipo variantus pamažu ima dainuoti naujesnėmis melodijomis ir kaip tos melodijos prigyja.

Visi sluoksniai klojasi vienas ant kito, išnyksta arba neatpažįstamai pasikeičia, vienas kitą pamažu išstumia. Tačiau reikia pabrėžti, jog tai vyksta itin lėtai, o visos formos – ir pačios archajiškiausios, ir moderniausios – labai dažnai gyvuoja kartu. Štai šiandien sutartinių nebeturime, nebeturime ir senosios monofonijos, tačiau XIX–XX a. pradžioje užfiksuotų dainų melodijose matyti šio nykimo žymės. Matyti, kaip per šimtą metų baigia išvirtinti bendratautinė homofoninė melodika, kaip ji ima „nugalėti“ ir monofoniją, ir polifoniją, ir regioninius homofonijos savitumus, neaplenkdama nei senųjų apeiginių, nei emociingų lyrinių dainų. Bendratautinės homofoninės melodijas, kurias randame XIX–XX a. pr. rinkiniuose, galima apibendrinti gana trumpai. Jų tekstai – dažniausiai tradicinės klasikinės sanklodos, priskirtini vestuvių, šeimos, darbo dainų žanrams, bet pasitaiko ir naujoviškų. Melodijos turi tam tikrų regioninių skirtumų, kurie padeda išskirti to paties melodijų tipo versijas. Bet tai jau nebe funkcinė, o būtent bendratautinė melodika.

Tik lietuvininkų dainos visiškai nepasiduoda nei aukštaičių, nei žemaičių daugiabalsės melodikos invazijai ir lieka vienbalsės (net ir perėmusios homofoninę harmoninę sanklodą)⁴⁰. Jos tarsi pasuka kita linkme. O kituose regionuose melodika vienodėja, bet kartu įvairiais būdais atsinaujina. Akivaizdu, kad jau įsigali ir tarptautinės melodijos, o tradicinėje kaimo aplinkoje imamos toleruoti, darosi įdomios ir individualios kūrybos ar individualizuotos, perkurtos melodijos. Naujovės pirmiausia prigyja karų, sukilimų dainose (pvz., sekvencinės melodijos slinktys). Atsiranda individualizuotų sentimentalų meilės dainų, iš kurių, tarsi iš užuomazgų, jau po Pirmojo pasaulinio karo pamažu išsirutulios naujosios meilės dainos – romansai. Blaiyvstės sąjūdis taip pat gerokai prisidėjo prie pakitusios liaudies dainų melodikos. Tuo metu išplitusios itin pamokančios, smerkiančios įvairias nedorybes ir aukštinančios krikščioniškąsias dorybes ar pamaldumą dainos ne tik prisitaiko bei modernina jau žinomas ir įprastas melodijas, bet ir tarsi įtvirtina dvejopo pobūdžio naujovišką melodiką: arba itin paprastą rečitatyvinę, arba, atvirkščiai, labai įmantrią, individualizuotą, dažnai imituojančią bažnytinių giesmių formas. Pastaroji, panašu, gyvavo kartu su didaktiniais blaiyvstės sąjūdžio inspiruotais tekstais ir ilgainiui neteko gyvybingumo, o rečitatyvinė intensyviai gyvuoja iki pat šių dienų.

Taigi, peržvelgę senuosius leidinius ir juose skelbiamų melodijų kontekstą, kartais net su nuostaba įsitikiname, jog nuolat vyksta nenutrūkstamas tautosakos perėmimo, kaitos, atnaujinimo, aktualinimo tam tikrais istoriniais laikotarpiais procesas. Ta nuostaba galbūt kyla iš mūsų daugelį metų ugdyto gebėjimo analizuoti tik senąjį klasiikinį, meniškai vertingą, estetinio pasigėrėjimo vertą tautosakos klodą ar bent jau visa kita lyginti su juo. Vis dėlto vertinimo kriterijus taip pat metas atnaujinti, tad panašu, jog stilistinis lūžis subrendo ir tautosakos tyrimų srityje.

Išvados

XIX a. ir XX a. pradžia – tai ankstyviausias laikotarpis, iš kurio turime amžininkų raštu ir netgi garsu (XX a. pr.) užfiksuotą melodiką. Išnagrinėjus visą šio laikotarpio melodijų sandarą, ryškėja keletas svarbių tendencijų:

1. Tai aiškiai stilistinio lūžio, dokumentuoto autentiškais melodijų užrašymais, laikotarpis.

2. Stilistinis lūžis vyksta visuose melodikos gyvavimo lygmenyse: a) regioniniu mastu – ima plisti lietuviška ir tarptautinė melodika, niveliuojanti regioninę specifiką; b) tarsi iš vidaus transformuojasi senoji žanrinė sistema – klasiikinėje lyrinėje ir netgi senojoje apeiginėje melodikoje matomos ryškios naujovės, daugiabalsiškumo poveikis; c) nyksta muzikinių faktūrų įvairovė – vienbalsiškumas bei polifonija pamažu užleidžia vietą homofonijai.

3. Tai dviejų kūrybos tradicijų sandūros laikotarpis. Senoji žodinė patiria autorinės, rašto (taip pat ir muzikinio) tradicijos poveikį. Ryški yra įtaigus, pamokančio, deklaratyvaus literatūrinio autorinio teksto plitimo tendencija. Kita vertus, didelę įtaką žodinei tautosakai daro plintantis chorų sąjūdis, intensyviai propaguojantis daugiabalsę užrašytą muziką.

Tų naujųjų tendencijų apraiškos iki šiol nesulaukė didesnio etnomuzikologų (kaip, beje, ir folklorininkų filologų) dėmesio veikiausiai dėl to, kad XIX a. ir XX a. pradžia – tai ir didelio kultūrinio lūžio laikotarpis. Tradicinė klasiikinio meniškai vertingo, šimtmečiais gludinto folkloro sistema (iki šiol labiausiai dominanti tyrėjus) tuo metu ima irti ir staiga gerokai atmiešiama ne tik bendratautinėmis melodijomis, bet ir mados diktuojama, nenudailinta, laiko nepatikrinta kūryba. Vis dėlto tai nepaprastai svarbus laikotarpis tyrimams – tos pačios tendencijos rutuliojasi ir tebesitęsia iki pat šių dienų.

Santrumpos

- BDB – Dainų balsai. Melodien Litauischer Volkslieder. Hg. von Christian Bartsch. T. 1, Heidelberg: Karl Winters Universitäts-Buchhandlung, 1886. T. 2, Heidelberg: Karl Winters Universitäts-Buchhandlung, 1889. Naujas leidimas: Christianas Bartschas. Dainų balsai. Parengė Jadvyga Čiurlionytė, Laima Burkskaitienė, Vida Daniliauskienė. Vilnius: Lietuvos muzikos akademija, 2000.
- BsOD – Ožkabalių dainos. Surinko Jonas Basanavičius, 1–2 kn. Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka, t. 9–10. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.
- Bz – Adalbert Bezenberger. Litauische Forschungen. Beiträge zur Kenntniss der Sprache und des Volkstumes der Litauer. Göttingen: Verlag von Robert Peppmüller (Notenbeilage – Druck der Universitäts-Buchdruckerei von E. A. Huth), 1882.
- D – Darbo dainų skyrius LLDK.
- JLD – Lietuviškos dainos. Užrašytos par Antaną Juškevičę. Kazanė, t. 1–2, 1880, t. 3, 1882; naujas leid.: Lietuviškos dainos. Užrašė Antanas Juška, t. 1–3. V., 1954.
- JSD – Lietuviškos svotbinės dainos, užrašytos par Antaną Juškevičę ir išspausdintos par Joną Juškevičę. Petropolyė, 1883; naujas leid.: Lietuviškos svotbinės dainos, užrašytos Antano Juškos ir išleistos Jono Juškos, t. 1–2. V., 1955.
- Kl – Lietuvių liaudies dainų katalogo (LLDK) Kalendorinių apeigų dainų skyrius (tekstų tipai sužymėti skaičiais).
- KPLL – Pieśni ludu litewskiego. Zebrał Oskar Kolberg. Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. Kraków, 1879.
- LLDK – Lietuvių literatūros ir tautosakos institute parengtas Lietuvių liaudies dainų katalogas.
- LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.
- LTRF – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto rankraštyno fonoteka.
- M – Meilės dainų skyrius LLDK.
- NLV – Littauische Volkslieder: gesammelt, kritisch bearbeitet und metrisch überseht von G. F. Nesselmann. Berlin: Ferd. DümmlersVerlagsbuchhandlung, 1853.
- NS – Lietuvių dainos ir giesmės šiaurietinėje Lietuvoje, dr. A. R. Niemi ir kun. A. Sabaliausko surinktos. Helsinki, 1912.

RD – Dainos oder Litthausische Volkslieder: gesammelt, übersetzt und mit gegenüberstehenden Urtext herausgegeben von L. J. Rhesa. Königsberg, 1825.
 RD I – Liudvikas Rėza. Lietuvių liaudies dainos, t. 1. Vilnius: Vaga, 1958.
 RD II – Liudvikas Rėza. Lietuvių liaudies dainos, t. 2. Vilnius: Vaga, 1964.
 SDŽ – Simonas Stanevičius. Dainos žemaičių. Parengė Juozapas Girdzijauskas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999.
 SG – Adolfas Sabaliauskas. Lietuvių dainų ir giesmių gaidos. Helsinki, 1916.
 Š – Šeimos dainų skyrius LLDK.
 V – Vestuvių dainų skyrius LLDK.

Nuorodos

- 1 Tiesą pasakius, kai kurie iš jų patys melodijų neužrašinėjo – klievėsi talkininkais, tačiau šių vaidmuo vis dėlto liko nevienareikšmis.
- 2 *Lietuvių dainos ir giesmės šiaurruytinėje Lietuvoje*, dr. A. R. Niemi ir kun. A. Sabaliausko surinktos. Helsinki, 1912, p. IV. Leidinyje romėniškais skaitmenimis sužymėti lietuviškos ir vokiškos pratarinių puslapiai, o paskui (publikuojant dainas) puslapių numeracija pradeda iš naujo, tik jau arabiškais skaitmenimis.
- 3 Тьерсо, Жюльен. *История народной песни во Франции*. Москва: Советский композитор, 1975.
- 4 Ten pat, p. 258–265.
- 5 Ten pat, p. 260.
- 6 Ten pat, p. 363–364.
- 7 Ten pat, p. 258–265.
- 8 Račiūnaitė-Vyčiniene, Daiva. „Vienbalsumas šiaurės rytų Aukštaitijoje: velesnės monofoninės dainos“. In: *Lietuvos muzikologija*. Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija, 2005, t. 6, p. 150–160.
- 9 Sadauskienė, Jurga. *Didaktinės lietuvių dainos. Poetinių tradicijų sandūra XIX a.–XX a. pradžioje*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006; Ivanauskaitė, Vita. „Daina amžių sandūroje. Tradicija ir naujovės“. In: *Tautosakos darbai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000, t. 12 (19), p. 154–163; Ivanauskaitė, Vita. „Naujos folkloro kūrybos tendencijos karinėse-istorinėse dainose (XIX a. pabaiga–XX a. pradžia)“. In: *Lietuvių liaudies dainynas*, t. 17: *Karinės istorinės dainos* [3 knyga]. Parengė Vita Ivanauskaitė, melodijas parengė Aušra Žičkienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 7–52; Ivanauskaitė, Vita. „Folklorinės tradicijos kaitos ypatumai“. In: *Tautosakos darbai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, t. 18 (25), p. 13–29.
- 10 Gudelis, Regimantas. *Chorinis menas Lietuvoje: Europos chorinė tradicija ir jos įsitvirtinimas Lietuvoje*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2001.
- 11 Landsbergis, Vytautas. „Senieji dainiai“. In: *Pergalė*, 1977, Nr. 5, p. 146–161.
- 12 Sadauskienė, Jurga. *Didaktinės lietuvių dainos. Poetinių tradicijų sandūra XIX a.–XX a. pradžioje*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 60–64.
- 13 Jurkštas, Vytautas Povilas. „Kompozitorius ir liutnininkas K.-S. Dusetiškis“. In: *Kultūros barai*, 1979, Nr. 9, p. 67–68; Kirdienė, Gaila. „Die instrumentalen Volkstanzmelodien in Litauen und ihre Beziehungen zum verwandten Musikgut in Europa“. In: *Lietuvos muzikologija*. Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija, 2005, t. 6, p. 111, 117.
- 14 Daina užrašyta 1643 m. Bridžiaus Getkanto, saugoma Lietuvos Mokslo akademijos bibliotekoje, RS, f 15–303.
- 15 *Musicalia*. Europos ankstyvosios muzikos rankraščių skaitmeninės saugyklos dalis [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.musicalia.lt/straipsnis.php?id=11>. Žiūrėta 2008 05 15; Trilupaitienė, Jūratė. „Apie pirmąjį lietuvių liaudies dainos užrašymą“. In: *Muzika*, 1986, Nr. 6.
- 16 Garsonas, Raimundas. „Lietuvių liaudies polkų atlikimo variantškumas“. In: *Improvizacija folklore*. Vilnius: Lietuvos muzikos akademija, 1999, p. 101–102.
- 17 Četkauskaitė, Genovaitė. *Lietuvių liaudies dainų tipologija*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1998; *Aukštaičių melodijos*. Parengė Laima Burkskaitienė, Danutė Krištopaitė. Vilnius: Vaga, 1990, p. 9, 580–585; Puteikienė, Zofija. „Sisteminiis lietuvių liaudies dainų melodijų katalogas“. In: *Literatūra ir kalba*, IX: Dainuojamosios tautosakos klausimai. Vyr. red. K. Korsakas. Vilnius, 1968, p. 408–429.
- 18 Garsonas, Raimundas. „Lietuvių liaudies polkų atlikimo variantškumas“. In: *Improvizacija folklore*. Vilnius: Lietuvos muzikos akademija, 1999, p. 107.
- 19 Kirdienė, Gaila. „Melodinio tipo identifikavimas ir kai kurie varijavimo būdai lietuvių liaudies smuiko muzikoje“. In: *Improvizacija folklore*. Vilnius: Lietuvos muzikos akademija, 1999, p. 109–135; Kirdienė, Gaila. „Die instrumentalen Volkstanzmelodien in Litauen und ihre Beziehungen zum verwandten Musikgut in Europa“. In: *Lietuvos muzikologija*. Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija, 2005, t. 6, p. 110–123.
- 20 Kirdienė, Gaila. „Melodinio tipo identifikavimas ir kai kurie varijavimo būdai lietuvių liaudies smuiko muzikoje“. In: *Improvizacija folklore*. Vilnius: Lietuvos muzikos akademija, 1999, p. 131.
- 21 Sadauskienė, Jurga. *Didaktinės lietuvių dainos. Poetinių tradicijų sandūra XIX a.–XX a. pradžioje*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006.
- 22 *Dainos oder Litthausische Volkslieder: gesammelt, übersetzt und mit gegenüberstehenden Urtext herausgegeben von L. J. Rhesa. Königsberg, 1825*. Naujas leidimas – RD I.
- 23 Šios dainos tekstas priskiriamas LLDK Dainų apie gamtą skyriaus G 94 tipui (žr. taip pat *Lietuvių liaudies dainynas*, t. 15: Dainos apie gamtą. Parengė Giedrius Dringelis, melodijas parengė Austė Nakienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000, p. 166–168). Jo variantai buvo fiksuojami nuo XIX a. pradžios iki pat 1973 m. apie Stalupėnus, taip pat Šakių, Kėdainių, Panevėžio, Plungės apylinkėse. Dainų apie gamtą skyriaus tekstai laikomi daugiausia naujosios liaudies kūrybos bangos produktu, atsiradusiu veikiant literatūros tradicijai. Įdomu tai, kad Rėza vėliau gavo ir kitą šios dainos variantą, kurio melodija tradicinė, būdinga tik Mažosios Lietuvos regionui (RD II, 70).
- 24 Beje, be melodijų užrašyti tekstai, tokie kaip „Atvažiavo meška su alučio bačka“ (RD I, 20) ar Prūsijos karų atbalsius perteikiantis „Ko dejavo tētužis senasis“ (RD I, 46), taip pat rodo naujųjų tendencijų plitimą liaudies kūryboje.
- 25 *Daynas žemaycziu surynktas yr yszdutas par Symona Stanewicze*. Vilnius, 1829; *Pažimes žemaytyszkas gaydas, prydietynas pry Daynu žemaycziu, surinktu yr iszdutu pas Symona Stanevicze*. Ryga, 1833. Šiame straipsnyje remtasi nauju leidimu, kuriame skelbiami ir tekstai, ir melodijos (SDŽ).

- ²⁶ „Didžioji daugybė dainų žemaitiškų nekurios yra gražios ir vertos, idant jų paminklas knygoje užsiliktų. Tokių dainų ant Upės tarp Viduklės ir Eržvilko ne daugiau kaip vienoj vietoj surinkau 30, skirdamas jas iš penketo tiek daugiau, kurias girdėjau arba užrašęs buvau: kad vienos iš jų dėl to, jog buvo per daug naujos ir svetimais žodžiais perpildytos; kitos dėl to, jog be rokundo ir bylos iš dviejų ir trijų dainų sudėtos rodės; kitos dėl savo statumo nieko sumaningo neturinčios; kitos ant galo dėl tūleriopų priežasčių arba su visu atmestos buvo, arba šiame tiktai dainų surinkime nėra talpintos“ (SDŽ, p. 5).
- ²⁷ Račiūnaitė-Vyčiniene, Daiva. „Vienbalsumas šiaurės rytų Aukštaitijoje: vėlesnės monofoninės dainos“. In: *Lietuvos muzikologija*. Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija, 2005, t. 6, p. 153.
- ²⁸ Duomenys imti iš LLDK sisteminės melodijų kartotekos. Melodijų tipas dainuojamas daugiausia su V 1668 tipo tektais, tačiau yra nedaug ir kitų, greičiausiai atsiradusių vėliau, pritaikius mėgstamą melodiją. Tai gamtos tematikos, dainų parodijų tekstai. Nemažai šio tipo melodijų buvo harmonizuota Vinco Kudirkos, Juozo Naujalio, Mikalojaus Konstantino Čiurlionio ir taip platinata papildomai.
- ²⁹ Duomenys imti iš LLDK sisteminės melodijų kartotekos.
- ³⁰ Tekstai – *Lietuviškos dainos*. Užrašytos par Antaną Juškevičę. Kazanė, t. 1–2, 1880, t. 3, 1882; *Lietuviškos svotbinės dainos*, užrašytos par Antaną Juškevičę ir išspausdintos par Joną Juškevičę. Petropylė, 1883; melodijos – *Melodje ludowe litewskie*, zbrane przez s. p. księdza Antoniego Juszkiewicza [...]. Kraków, 1900. Šiame straipsnyje naudotasi naujais leidimais, kuriuose tekstai ir melodijos skelbiami kartu (JLD ir JSD).
- ³¹ Duomenys imti iš LLDK sisteminės melodijų kartotekos.
- ³² Paliulis, Stasys. *Lietuvių liaudies instrumentinė muzika. Pučiamieji instrumentai*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959, Nr. 205, 206.
- ³³ Tekstai – *Ožkabalių dainos*. Surinko D-ras J. Basanavičius, t. 1–2. Shenandoah, Pa., 1902. Melodijos, 1904 m. užrašytos J. Narjausko, liko nepaskelbtos ir buvo saugomos LTR 588. Šiame straipsnyje naudotasi nauju leidimu, kuriame skelbiami ir tekstai, ir melodijos (BsOD).
- ³⁴ Romėniškais skaitmenimis sužymėti lietuviškos ir prancūziškos pratarčių puslapiai, o paskui (publikuojant dainas) puslapių numeracija pradeda iš naujo, tik jau arabiškais skaitmenimis.
- ³⁵ *Lietuvių etnografinės muzikos fonogramos*. Parengė Austė Nakienė ir Rūta Žarskienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007, p. 26.
- ³⁶ Žr. ten pat, Nr. 6. „Neabejotina, kad trečiąjį balsą (vieną toną kartojantį burdoną arba du pagrindinius tonus dainuojantį kontraltą) dainininkės pritaikė imituodamos bažnyčios choro skambėjimą“, – apie šio choro dainavimą rašo rinktinės parengėjos. Žr. ten pat, p. 27.
- ³⁷ Šios dainos teksto tipo komentarą žr.: *Lietuvių liaudies dainynas*, t. 18: *Karinės istorinės dainos* [4 knyga]. Parengė Vita Ivanauskaitė, melodijas parengė Aušra Žičkienė. Vilnius, 2004, p. 271.

³⁸ Žr. „Tautosaka iš Kossarzewskio „Lituanikos“. In: *Tautosakos darbai*, t. 3. Kaunas, 1937, p. 142.

³⁹ Žr. *Lietuvių liaudies dainynas*, t. 20: *Advento-Kalėdų dainos. Kalendorinių apeigų dainos* [1 knyga]. Parengė Jurgita Ūsaiytė, melodijas parengė Aušra Žičkienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007, 13 pridėtinė melodija.

⁴⁰ Žr. Petrošienė, Lina. *Lietuvininkų etninė muzika: tapatumo problemos*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2007.

Summary

The 19th and the beginning of the 20th century is the earliest time that Lithuanian folk song tunes were written down by hand or even sound-recorded (the beginning of the 20th c.). After the research of the collection, some important tendencies appeared.

It was the time when the style of folk songs changed notably which was proved by authentic recordings.

The style changed on all layers of tune existence:

a) Regionally common Lithuanian and international tunes began to spread and destroy local features;

b) The oldest genre system of folklore transformed itself: the classical layer of monophonic lyrical and even the oldest ritual tunes were influenced by various innovations and homophonic style;

c) The variety of musical textures began to decline: little by little monophonic and polyphonic textures were replaced by homophonic texture.

It was the period when two different ways of creation combined. The older oral tradition was influenced by the individual written one (musical script as well). Individual suggestive, didactic and declarative literary texts spread. On the other hand, the great influence on the oral tradition was made by the choir movement, which propagated many-voiced written music.

This topic still has not caught the attention of Lithuanian ethnomusicologists as well as all folklorists mainly because the 19th and the beginning of the 20th century is also the time of great cultural change. The traditional system of classical, aesthetically valuable, time-perfected folklore (which the researchers are still interested in) started collapsing during this period and was suddenly influenced not only by common tunes but also by fashionable, time-unchecked and temporal pieces. However, this period is very important for research as the same tendencies developed and still continue now.